

סימן א

גורם החיוב במצות ציצית

א. ניתוח פסוקי התורה ודברי הגמרא

הפרשיות השונות שבהן מוזכרת מצות ציצית מלמדות על גורמי חיוב שונים

מצות ציצית נאמרה בתורה בשתי פרשיות: האחת, פרשת שלח שבה נאמר (במדבר טו, לח): "ועשו להם ציצת על כנפי בגדיהם". והשניה, פרשת כי תצא (דברים כב, יב) שבה נאמר: "גְדָלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תִּכְסֶה בָהּ". מהפסוק הראשון נראה לכאורה שצריך להטיל ציצית על כנפי כל בגד, ולא דווקא על בגד שלובשים אותו בפועל. לעומת זאת מהפסוק השני נראה לכאורה שצריך להטיל ציצית דווקא בבגד שמתכסים בו.

בפרשת שלח משמע יותר שהחיוב הוא על כל בגד

אמנם הציווי: "וראייתם אותו וזכרתם" (במדבר שם, לט) מתייחס לכאורה לבגד שאדם לובש בדווקא, ולא לכלי שמונח בקופסה. אבל אין זה מוכרח, כי ייתכן שהתורה רוצה שבכל בגד שיש לאדם יהיה ניתן לראות את הציצית ולזכור את מצוות ה'. ואמנם במקומות רבים בתורה נאמר שהטמא צריך לכבס את בגדיו, וברור שהכוונה בדווקא לבגדים שלובש, ואין הוא צריך לכבס דברים שלא לבש בהיותו טמא. אבל מיניה וביה העובדה שהדבר ברור לגמרי מאפשרת להבין שבהכרח מתכוונת התורה דווקא לבגד שהוא לובש. לעומת זאת בציצית אין הדבר ברור, ובסתמא דמילתא יש להבין שמדובר על כל בגד. ולכן אף שאין הדבר מוכרח, יותר משמע בפסוק שהחיוב הוא על כל בגד.

בפרשת כי תצא משמע יותר שהחיוב הוא רק על מה שהאדם לובש

גם בפסוק השני אין הדבר מוכרח שהחיוב על הבגד כשלעצמו, כי ייתכן שכוונת התורה באומרה "אשר תכסה בה" היא לבגד כזה שראוי לכיסוי ושעומד

לכיסוי, ולא דווקא שהאדם מתכסה בו בפועל. ומצינו לשון כזאת בכמה פסוקים, כגון: "מכל מאכל אשר יאכל" (בראשית ו, כא), "ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל" (ויקרא יא, מז), ועוד. ואולם אף שאין הדבר מוכרח, יותר משמע בפסוק שהחיוב הוא על לבישת האדם. מהעובדה שמכל פסוק משמע שגדר החיוב הוא שונה, ניתן ללמוד שבמצות ציצית קיימים שני הגדרים הללו. וכפי שיתבאר, יש במצות ציצית שילוב מסוים של חיוב גברא וחיוב מנא, ואין המדובר על חיוב גברא באופן מוחלט (כמו תפילין וברכות) או חיוב מנא באופן מוחלט (כמו מעקה).

סוגיית הגמרא במנחות במחלוקת אם ציצית חובת גברא או מנא

ובגמרא (מנחות מא ע"א) איתא: "רבה בר הונא איקלע לבי רבא בר רב נחמן. חזייה דהוה מיכסי טלית כפולה ורמי ליה חוטי עילוי כפילא, איפשיטא ואתא חוטא וקם להדי רישיה. אמר ליה: לאו היינו כנף דכתב רחמנא באורייתא. אתא שדייה איכסי גלימא אחריתי. אמר ליה: מי סברת חובת גברא הוא, חובת טלית הוא, זיל רמי לה. לימא מסייע ליה: חסידים הראשונים כיון שארגו בה שלש היו מטילין בה תכלת. שאני חסידים דמחמרי אנפשיהו. ופליגא דמלאכא, דמלאכא אשכחיה לרב קטינא דמיכסי סדינא, אמר ליה: קטינא קטינא, סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא, ציצית של תכלת מה תהא עליה. אמר ליה: ענשיתו אעשה¹. אמר ליה: בזמן דאיכא ריתחא ענשינן. אי אמרת בשלמא חובת גברא הוא, היינו דמחייב דלא קא רמי, אלא אי אמרת חובת טלית הוא, הא לא מחייבא. אלא מאי, חובת גברא הוא, נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא. אלא הכי קאמר ליה: טצדקי למיפטר נפשך מציצית. אמר רב טובי בר קיסנא אמר שמואל: כלי קופסא חייבין בציצית", ע"כ. ומבואר מדברי הגמרא שאם נוקטים שציצית חובת מנא האדם צריך להטיל ציצית בכל בגד שיש לו, ואפילו אם אינו לובשו, ואפילו אם הבגד מונח בקופסה; ואם נוקטים שציצית חובת גברא אין צורך להטיל ציצית אלא בבגד שלובש. ומידת חסידים הראשונים היתה להחמיר על עצמם ולהטיל ציצית גם בכל מה שאינם לובשים. ויש תביעה

1. בפשטות הכוונה לכך שלא קיים מצות עשה דציצית, וכן נקטו רש"י (ד"ה דמיכסי) ור"ת (מובא בתוס' מ' ע"א ד"ה סדין). ומצאנו שמצות ציצית בכללותה נקראה תכלת (שם לט ע"א וברש"י ד"ה תכלת), ובראשונים (תוס' שם, שטמ"ק מא ע"א אות ה) יש גם גרסה שלא גורסת תכלת, ולפיה ברור עוד יותר שמדובר על המצוה בכללותה. אולם בתוס' (שם) הובאה גם דעה שרב קטינא הטיל ציצית בסדינו אלא שלא הטיל בה תכלת, וכן כתב המיוחס לרשב"א (מא ע"א סוד"ה אלא), והוכיח זאת מכך שרב קטינא תמה, דאם היה מדובר בביטול עשה ממש הוא לא היה תמה.

וטענה על אדם שעושה תחבולות כדי לפטור עצמו מציצית, ותביעה זו גם גורמת לענישה בזמן דאיכא ריתחא. דנראה ששאלת רב קטינא אם עונשים על עשה והתשובה של המלאך שעונשים בזמן ריתחא, מתייחסות למה שהגמרא מפרשת בהמשך את טענת המלאך שרב קטינא עושה תחבולות לפטור עצמו.

דעת המלאך אם ציצית חובת מנא או חובת גברא

ולכאורה נראה שגם במסקנתה הגמרא נשארתי בהבנה שהמלאך סבר שציצית חובת גברא, ומה שהתחדש הוא רק שהמלאך לא דיבר על חיוב אלא על קפידות וטענות בעידן ריתחא. אולם באמת אין בזה הכרח, וניתן להבין שכאשר הגמרא אמרה: "אלא הכי קאמר ליה: טצדקי למיפטר נפשך מציצית", היא דחתה בזה לא רק את ההבנה שהמלאך מוכיח את רב קטינא על חיוב גמור, אלא גם את ההבנה שרבה בר הונא פליגא אמלאכא. וכן מבואר בראב"ן (שו"ת סי' מ) ובעיטור (הל' ציצית עו"ב-ע"ג) שלמסקנת הגמרא אין הכרע בדעת המלאך בשאלה אם ציצית חובת גברא או חובת מנא. והראב"ן אף נקט להלכה שציצית חובת מנא מכוח דברי רבה בר הונא. אמנם התוס' (שם ד"ה הכי) והמיוחס לרשב"א (שם ד"ה אלא) כתבו שהדבר תלוי בגרסת הגמרא: אם גורסים "אלא"² אזי הגמרא אכן חוזרת בה ממה שאמרה דפליגא אמלאכא, אך אם לא גורסים "אלא"³ אזי הקביעה דפליגא אמלאכא נשארה, ורק בתוך מ"ד חובת גברא השתנתה ההבנה מחיוב גמור להקפדה על עשיית טצדקי להיפטר מהמצוה. וכן כתבו התוס' דלקמן.

לכו"ע אין דרישה לקנות בגדים שיש בהם חיוב ציצית

אכן, בין אם נוקטים שציצית חובת גברא ובין אם נוקטים שהיא חובת מנא, לא ייתכן שיש דרישה מהאדם ללכת ולקנות בגדים אחרים שיש בהם חיוב ציצית כדי שתתקיים המצוה על ידו. הגמרא מקשה: "אלא מאי, חובת גברא הוא, נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא", ע"כ. ולכאורה מאי קשיא לה, הלא הוא היה צריך ללכת ולקנות, ומאי איכפת לן שהוא אינו לובש טלית בת חיובא. וגם בתשובת הגמרא לא התחדש שהוא היה צריך ללכת לקנות. דהא התשובה היא שהוא נתבע על כך שהוא עושה

2. וכן הוא בדפ' ונ'.

3. וכן הוא בכ"י מינ' ובשני כ"י וטי'.

טצדקי להיפטר, ואי-הליכה לקנות אינה טצדקי אלא אי-השתדלות מספיקה, על הצד שהוא נדרש ללכת ולקנות. ואף שטוב וראוי לקנות בגד המחויב בציצית כדי לקיים בו את המצוה, וכדלקמן, מכל מקום לא שייך להעניש אדם על שלא עשה דבר שלא נדרש אליו, ואפילו בעידנא דריתחא אין להעניש על דבר שלא היתה דרישה לעשותו. וכיון שגם אם נוקטים שציצית חובת גברא אין דרישה לקנות בגד שיש בו חיוב וכנ"ל, ברור שאין דרישה כזו אם נוקטים שציצית חובת מנא. שהרי כפי שהתבאר, יש יותר מקום לתביעה על האדם בבחירת מלבושיו אם נוקטים שציצית חובת גברא מאשר אם נוקטים שהיא חובת מנא.

כך עולה מדברי רש"י

וכן מבואר בדברי רש"י (ד"ה נהי) שכתב וז"ל: "נהי דחייביה רחמנא – כי מיכסי טלית בת חיובא הראוי לציצית חייביה רחמנא לגברא, לאהדורי בתר טלית דחיובא ולאכסויי בה מי [חייביה]", עכ"ל. ומבואר שתמיהת הגמרא איננה רק מדוע שיתחייב להטיל ציצית בטלית שאין בה חיוב, אלא היה ברור לגמרא שגם אין מקום לחייב לקנות טלית שיש בה חיוב אם נוקטים שציצית חובת גברא. והיינו כנ"ל, שבזה לא נחלקו אם יש חיוב לקנות טלית כזאת, ולא נחלקו אלא אם מותר לאדם לכתחילה לבחור לעצמו מבין הבגדים שיש לו סוג בגד שאין בו חיוב כדי להיפטר מחיוב ציצית⁴. דיש חילוק בין דרישה מאדם שיטרח ויוציא מעות לקנות בגד מסוים ובין דרישה ממנו שלא יימנע מלבישת בגד שכבר נמצא ברשותו.

ואמנם למסקנת הגמרא לא מדובר על חיוב גמור אלא על עשיית תחבולות להיפטר. ולפי זה כבר ניתן להבין שקפידא על עשיית תחבולות שייכת גם בהימנעות מקנייה. דבשלמא אם אדם קונה את הבגדים שהוא זקוק להם, ואין בהם בגד החייב בציצית, הוא לא ייתבע על כך, דהוא אינו מחפש להיפטר מציצית. אך אדם שחי במקום שרגילים בו בבגדים בעלי ארבע כנפות והוא עושה תחבולות להימנע

---

4. בספרים שלפנינו הגרסה היא: "נהי דחייביה רחמנא כי מיכסי טלית דבת חיובא, כי מיכסי טלית דלאו בת חיובא היא מי חייביה רחמנא", וכן בדפוס ונ'. ולפי גרסה זו נראה שבשלב זה הגמרא הבינה שהמלאך דרש מרב קטינא לדאוג שיהיו ציציות בבגדיו, ואפילו אם הם אינם בני חיוב. אולם השטמ"ק (אות ז) גרס: "לאכסויי מי חייביה רחמנא", וכן הגרסה בארבעת כתבי היד שבידינו. ולפי גרסתו נראה שהבנה בשלב זה היתה שהמלאך דרש ממנו להתכסות בבגד בר חיובא ולהטיל בו ציציות. ובראב"ן (שו"ת בתחילת הספר סי' מ) מבואר שגרס כגרסת הספרים שלפנינו.

מקניית בגדים כאלה ייתבע על כך, אפילו שמדובר על הימנעות מקנייה ולא על הימנעות מלבישה. דסוף סוף הוא עושה תחבולות להיפטר ממצוה.

לדעת התוס' יש להעניש גם כשאין לאדם בגד בעל ארבע כנפות

וכן כתבו התוס' (שם ד"ה ענשיתו) וז"ל: "ענשיתו [אעשה] – כי האי, שאין אדם חייב] לקנות טלית המחוייב אם אין לו. אבל עשה גמור אפילו בית דין שלמטה היו מכין אותו עד שתצא נפשו", עכ"ל. ומבואר מדבריהם שנקטו שבשעת ריתחא מענישים גם על כך שלא קנה בגד שיש בו חיוב, שהרי על אותה מציאות שעליה דיבר רב קטינא ענה לו המלאך שאמנם לא מענישים תמיד אך מענישים בשעת ריתחא. וגם בהמשך כתבו התוס' (שם ד"ה הכי קאמר) וז"ל: "הכי קאמר ליה טצדקי למפטר נפשך מציצית – ומכל מקום אי לאו חובת גברא לא שייך למיענש עליה, כיון דלית ליה. ובקונטרס גרס אלא, ומשמע דלא מוכח מידי", עכ"ל. ומבואר מדבריהם שלמ"ד ציצית חובת גברא יש מקום להעניש אפילו שאין לו, ורק למ"ד חובת מנא אין מקום להעניש כשאין לו. ואולם לפי זה יש לשאול, מדוע הדברים נכונים רק אליבא דמ"ד ציצית חובת גברא. אם התורה מעוניינת שהאדם יכניס עצמו לחיוב, מדוע אין לומר כך גם אם נוקטים שציצית חובת מנא⁵.

אף לשיטת התוס' שאין מדובר על עשה גמור זו תביעה על כל אדם

יש להעיר שמלשון רב קטינא: "ענשיתו אעשה", נראה שמדובר על עיקר הדין ועל מידת כל אדם, ולא מדובר על מידת חסידות. דלא שייך לשון עשה על מידת חסידות. וגם לשון הקושיה אחרי זה: "נהי דחייביה רחמנא וכו', מי חייביה רחמנא", מורה על כך שמדובר על חיוב גמור ולא רק על מידת חסידות. ואמנם לשון התוס' (ד"ה ענשיתו) היא: "אעשה כי האי וכו' אבל עשה גמור" וכו', עכ"ל. ומבואר מדבריהם שלא מדובר על עשה גמור. ולכאורה יש בזה דוחק בפשט הגמרא. דנאמר "עשה" בסתמא ולא "עשה כי האי". וצריך לומר בדעתם שנקט לשון עשה משום שיש אפשרות לכלול בו מציאות שאין בה חיוב מוחלט שחייבים לעשותו בהכרח, כמו

---

5. ואי אפשר לומר שהאפשרות של חובת גברא מחייבת את האדם שיהיה עליו בגד של ארבע כנפות עם ציצית ואפילו אם כרגע אין לו, דומיא דתפילין. אם אכן זו היתה ממש הגדרת החובה, אז לא היה נכון לומר בשאלת הגמרא: "מי חייביה רחמנא". וע"כ כבר בשאלת הגמרא מונח מיניה וביה שאין זו חובה כמו תפילין. וגם רש"י נוקט כך בפשיטות בהסבר הקושיה. ולמעשה גם התוס' נוקטים כך בפשיטות.

גמילות חסדים וכדומה. ולשון עשה באה בהנגדה ללא תעשה, שאין אפשרות להימלט ממנו בשום אופן. וצריך לומר בדעתם שהבינו שבאמת אין הנידון כאן רק מצד מידת חסידות או הנהגה טובה בעלמא, אבל גם אין בזה חיוב גמור, דזה גופא מה שמשנתנה במסקנת הגמרא, שאף שאין בזה חיוב גמור בכל זאת יש כנגדו תביעה שמענישים עליה בזמן ריתחא. ועכ"פ תביעה זאת היא מכל אדם ואיננה רק מידת חסידות.

כך אפשר לפרש גם את דברי התוספות בפסחים

ואולם בפסחים (ק"ג ע"ב) איתא: "שבעה מנודין לשמים, אלו הן וכו' ושיש לו אשה ואין לו בנים וכו' ומי שאין לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו" וכו', ע"כ, וכתבו התוס' (ד"ה ואין) וז"ל: "ואין לו בנים – נראה דוקא על ידי פשיעתו שאינו מתעסק בפריה ורביה דומיא דאחריני, ומי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו מיירי בשיש לו ואינו מניח. אי נמי, אפילו אין לו – יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב, כדאשכחן (סוטה יד ע"א) במשה שהיה תאב ליכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצות שבה" וכו', עכ"ל. והגרע"א בגליון הש"ס (מנחות שם) ציין לדברי התוס' הללו. ולכאורה לפי תירוצם השני נראה שהאדם צריך לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב, והיינו דלא כמו שכתבו בתוס' במנחות. ואולם אף שאין הכרח להשוות את דברי התוס' במסכתות שונות, נראה שאין הכרח שיש סתירה בין דברי התוס' בשני המקומות. דבאותה רשימה של מנודים נמנה גם מי שאין לו מנעלים ברגלו. ויש אומרים שם בברייתא שגם מי שאין מיסב בחבורה של מצוה הרי הוא מנודה לשמים. והרי ברור שנעילת מנעלים ברגלו היא רק מידת דרך ארץ, והסבה בחבורה של מצוה היא רק הנהגה טובה. והאדם אינו מבטל חיוב גמור אם אינו מקיים את הדברים הללו. ואם כן, גם לגבי הציצית אין הכרח שתוס' התכוונו לומר שיש בזה חיוב גמור, אלא ייתכן שזו תביעה הנדרשת מכל אדם למרות שאינה חיוב גמור. וכן נראה מתוך ההשוואה למשה רבינו שרצה להיכנס לארץ. וכן כתבו התוס' במקום נוסף (שבת לב ע"ב ד"ה בעיון ציצית): "טוב לקנות טלית" כשהשוו את הדבר למשה רבינו.

ההכרח של רש"י לפרש בסוגיה בשבת כמ"ד ציצית חובת מנא

ובגמרא (שבת קלא ע"א-ע"ב) איתא: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: לא לכל אמר רבי אליעזר מכשירי מצוה דוחין את השבת וכו'. אמר רב אדא בר אבהו:

למעוטי ציצית לטליתו ומזוזה לפתחו. תניא נמי הכי: ושיון שאם צייץ טליתו ועשה מזוזה לפתחו, שהוא חייב. מאי טעמא, אמר רב יוסף: לפי שאין קבוע להם זמן. אמר ליה אביי: אדרבה, מדאין קבוע להם זמן כל שעתא ושעתא זמניה הוא. אלא אמר רב נחמן אמר רבי יצחק, ואיתימא רב הונא בריה דרב יהושע: הואיל ובידו להפקירן, ע"כ. ופירש רש"י: "למעוטי ציצית – שלא יתלנה בטליתו בשבת, כדמפרש טעמא ואזיל. כל שעתא זמניה הוא – וכיון שיש לו טלית, בכל יום שמשהה בלא ציצית עובר בעשה, ואפילו מונחת בקופסא, הלכך כל יומא רמיא מצותיה עליה. הואיל ובידו להפקירן – ונפקי מרשותיה, ולא עליה רמיא חובתיה", עכ"ל. והכרחו של רש"י לפרש את הגמרא אליבא דמ"ד ציצית חובת מנא הוא משום שלמ"ד חובת גברא קשה ממה נפשך: אם האדם מחויב בכל רגע להתעטף בטלית מצויצת, אם כן מה יועיל שיפקיר את הבגד, סוף סוף הוא מבטל מצוה להתעטף בכל רגע. ואם הוא אינו מחויב להתעטף ורק כאשר הוא לובש בגד שיש בו ארבע כנפות עליו להטיל בו ציצית, אם כן לא נכון לומר שבכל שעתא ושעתא זמניה הוא, ואין גם צורך להפקיר את הטלית, ודי בכך שלא ילבש אותה אלא ילבש טלית אחרת. ואמנם היה אפשר להעמיד בכגון שאין לו טלית אחרת, אבל הגמרא לא היתה אמורה להעמיד את הברייתא דווקא באופן זה ולהתקשות בה, והיה לה להעמיד את הברייתא בסתמא דמילתא שיש לו עוד בגד⁶. וגם ההשוואה למזוזה לפתחו מלמדת שרואים את הגדרת החובה כחובת מנא. ומלבד זאת נאמר בגמרא (מנחות מב ע"א): "רב נחמן אשכחיה לרב אדא בר אהבה רמי חוטי וקא מברך לעשות ציצית, אמר ליה: מאי ציצי שמענא, הכי אמר רב: ציצית אין צריכה ברכה". ובהמשך (שם ע"ב) נאמר שהסובר שמברכים על עשיית ציצית סובר שציצית חובת מנא היא. וכיון שבעל השמועה בשבת הוא רב אדא בר אהבה, היה עוד הכרח לפרש את דבריו אליבא דהשיטה שציצית חובת מנא.

6. ואמנם התוס' (מנחות מד ע"א ד"ה טלית) כתבו שלמ"ד חובת גברא היה יכול לומר הואיל ובידו שלא להניחה, ונקטו בגמרא טעם השווה לכולם, אבל היה נראה לרש"י שזהו דוחק גדול, דמלבד מה שקשה מאי דקאמר דכל שעתא זימנא הוא, וכנ"ל, קשה דזוהי פעולה שלא שייכת כלל למ"ד חובת גברא. ולא צריך להגיע להפקעה מחודשת של הפקר, אלא מעיקרא אין לו שום סיבה להכניס עצמו למצוה.

ב. רוב הראשונים פסקו שציצית חובת גברא

הכרעת בה"ג והרי"ף והרא"ש שציצית חובת גברא

והרי"ף (הל' ציצית יא ע"ב - יב ע"א) כתב וז"ל: "רב נחמן אשכחיה לרב אדא בר אבהה דרמי חוטי ומברך אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות ציצית. אמר ליה: מאי ציצית דשמענא, הכי אמר רב ציצית אינה צריכה ברכה. ושקלינן וטרינן ואסקינן דבהא פליגי: מאן דאמר ציצית אינה צריכה ברכה קסבר חובת גברא הוא, והויא לה מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה, וכל מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה אין צריך לברך, שהרי התפילין אין עשייתן גמר מלאכתן ואין צריך לברך לעשות תפילין. ומאן דאמר ציצית צריכה ברכה קסבר ציצית חובת טלית היא, והויא לה מצוה שעשייתה גמר מלאכתה, וכל מצוה שעשייתה גמר מלאכתה צריך לברך משעת עשייתה, כמו המילה שעשייתה גמר מלאכתה וצריך לברך. והלכתא כרב דאמר חובת גברא היא, דהא אנן לא מברכינן לעשות ציצית. הלכך הא דאמר שמואל כלי קופסא חייבין בציצית ליתא. והכי אמר בעל הלכות (ה"ג מהד' מ"י עמ' רעה). ואיכא מאן דאמר הלכתא כשמואל דאמר חובת טלית היא, ואנן כתבינן מאי דסבירא לך, עכ"ל. וכן העתיק הרא"ש (הל' ציצית סו"ס ט).

גם הרמב"ם מכריע שההלכה כמ"ד ציצית חובת גברא

והרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"י) כתב וז"ל: "היאך חיוב מצוה זו: כל אדם שהוא חייב לעשות מצוה זו, אם יתכסה בכסות הראויה לציצית, יטיל לה ציצית ואחר כך יתכסה בה, ואם נתכסה בה בלא ציצית הרי ביטל מצות עשה. אבל הבגדים הראויים לציצית, כל זמן שלא יתכסה בהן אדם אלא מקופלין ומונחין, פטורין מן הציצית; שאינה חובת טלית אלא חובת האיש שיש לו טלית", עכ"ל. ומבואר בדבריו שפסק כמ"ד חובת גברא ולא כמ"ד חובת מנא. ולעיל מיניה (שם ה"ח) כתב: "וכל זמן שמתעטף בה ביום מברך עליה קודם שיתעטף. ואינו מברך על הציצית בשעת עשייתה, מפני שסוף המצוה הוא שיתעטף בה", עכ"ל. ומבואר גם מזה שפסק דציצית חובת גברא.

הרב קאפח טוען שהרי"ף וכן הרמב"ם בצעירותו נקטו שחייבים להתעטף בבגד עם ציצית

ואולם כתב הרב קאפח (שם אות כב) שיש הבדל בין שיטת הרי"ף ובין שיטת הרמב"ם, ושבצעירותו של הרמב"ם הוא נקט כשיטת הרי"ף אבל בדבריו כאן הוא חזר בו מעט ונייד פורתא משיטת הרי"ף. והיינו משום שלפי הרי"ף החובה היא חובת גברא גמורה כמו תפילין וסוכה ולולב, ועל האדם לדאוג ללבוש בגד בעל ארבע כנפות כדי לקיים בו מצות ציצית. ואילו בזמן כתיבת ה' ציצית הרמב"ם סבר שיש חיוב רק כשהאדם רוצה ללבוש בגד בעל ארבע כנפות, אבל אם אינו רוצה ללבוש בגד כזה אין עליו חיוב. ולמרות שהרמב"ם חזר בו בהל' ציצית, הוא כבר לא שינה את מה שכתב בספר המצוות ובהל' שבועות, וכדלקמן (עמ' נב ואילך).

בדעת הרי"ף והרא"ש לא נראה שמוטל על כל אדם ללבוש בגד בר חיוב

והנה, ראשית דבר יש להעיר שקשה מאוד לתלות בדעת הרי"ף והרא"ש את ההבנה שמוטל על כל אדם ללבוש בגד שחייב בציצית ושיש בו ציצית, ושזו גופה ההגדרה אליבא דמ"ד ציצית חובת גברא היא. דהא בגמרא מבואר שלמ"ד זה, לא אמרינן שמעיקר הדין הוא צריך ללכת ולקנות לעצמו בגד שיש בו חיוב ולהטיל בו ציצית. והגמרא שואלת בפשיטות שגם למ"ד ציצית חובת גברא לא היה מקום לטעון את טענת המלאך כנגד רב קטינא, משום שהוא לא חייב להטיל ציצית בבגד שאינו חייב בציצית. וגם אם נאמר שיש כנגדו תביעה מדוע הוא לא קונה בגד כזה, סוף סוף אי אפשר לומר שהוא מבטל ממש את המצוה, אם הוא לא עושה את זה. וכן מפורש הדבר בדברי הרא"ש (מ"ק פ"ג ס' פ) וז"ל: "ולא חייבתו תורה ליקח טלית בת ד' כנפות לעשות גדילים, מיהו יש לו לאדם לחזר ולקיים כל מצות, כדאמר גבי משה רבינו שלא היה תאב ליכנס לארץ ישראל לאכול מפריה אלא כדי לקיים מצות התלויות בארץ, וכל שכן מצות ציצית שהיא לזכירת כל המצות שצריך אדם להיות זהיר בה כל שעה", עכ"ל. הרי שמבואר להדיא שאין האדם חייב לקנות בגד כזה מעיקר הדין. וכן מבואר בתוס' הרא"ש (נידה סא ע"ב ד"ה אבל עושין): "האידינא שכל מלבושינו אין לו ד' כנפות, אפילו בעידן ריתחא לא מיענשי. ומכל מקום נכון לכל ירא לקנות טלית בת ד' כנפות לחייב עצמו בציצית שהיא מצוה גדולה וחשובה", עכ"ל. הרי שאין זה בגדר חיוב גמור אלא דבר ה"נכון לכל ירא".

רוב הראשונים נקטו שציצית חובת גברא

וראשונים רבים נקטו כדעת בה"ג והר"ף והרמב"ם והרא"ש שציצית חובת גברא. כן כתבו רב האי גאון (גנזי קדם ח"ב סי' טו; נדפס גם באוצה"ג שבת חלק הפירושים סי' מח), ההגמ"י (הל' ציצית פ"ג אות ג) בשם רש"י ור"ת ומהר"ם, מחזור ויטרי (סי' תקט וסי' תקי), הפרדס (דבי רש"י; סי' לו), רבינו שמריה (הובא בגיליון הרוקח ס"ח ס"א), התוס' (מנחות מ' ע"א ד"ה סדין; וכן משמעות התוס' ערכין ב' ע"ב ד"ה היודע), האשכול (מהד' אל', הל' ציצית פו ע"ב), היראים (ס"ח תא), המנהיג (עמ' תרמג-תרמד בשם הרב מלוניל), הרוקח (סי' שסא; ובסי' רכ הביא את שתי הדעות ולא הכריע), הר"ד (פסקים, מנחות מב ע"ב), ר' אברהם בן הרמב"ם (המספיק לעובדי ה' מהד' דנ' עמ' ער), ההשלמה (שבת כה ע"א), הרמב"ן (שבת קלא ע"ב ד"ה ודאמרין), הסמ"ג (עשה כו ד"ה ומלאכא), שבלי הלקט (הל' ציצית, הל' ציצית של רבינו שלמה), ר' יחזקיה ממגדינבורג (שבת כה ע"ב בשם ר"י), הרשב"א (שבת שם ד"ה הואיל), החינוך (סי' שפו ד"ה ומי שיש לו כסות), המאורות (הל' ציצית עמ' שסח), הרי"א ז' (הל' ציצית, דין חוטי ציצית אות ג), המאירי (שבת כה ע"ב ד"ה זה שכתבנו), הריטב"א (שבת כב ע"א סוד"ה ורב"), הפרדס (נביו; שער המעשה ד"ה כל מצוות וד"ה לענין אס), משמעות האגודה (יבמות סי' צה), רבינו ירוחם (נ"ט ח"ג, קסט ע"א), הכפתור ופרח (פ"ס), הנימוקי יוסף (הל' ציצית יא ע"ב ד"ה אמר) בשם הריטב"א ורבים מהראשונים והגאונים, המיוחס למרדכי (הל' ציצית ס"ח תתקמה) והאגור (הל' ציצית סי' כב). וכן הכריעו הטוש"ע (סי' כד ס"א⁸).

7. ומה שכתב במקום אחר (ברכות יח ע"א ד"ה אמר ליה) שציצית חובת מנא, צריך לומר שאין כוונתו בהנגדה לחובת גברא אלא בהנגדה למצוות שאינן תלויות בבגדיו של האדם, וניתן להימנע מקיומן בבית קברות בלי שהדבר יצריך את האדם לפשוט את בגדיו. וכן צריך לומר בדעת הרא"ש (ברכות פ"ג סי' ה) שכתב גם הוא כן. ומקור דבריהם ברבינו יונה (תרי" ברכות יא ע"א ד"ה לא), שנקט שציצית חובת מנא וכדלהלן. וראשונים עשויים להביא את דברי קודמיהם גם כשפרטים מסוימים במכלול העניין אינם מוסכמים עליהם להלכה, וכפי שהתבאר במקום אחר (ט"ח ק"ש ותפילה עמ' קטז), ונראה שגם בנידוננו, הלשון חובת מנא ננקטה כדי לתאר את חוסר היכולת של האדם להפסיק לקיים את המצוה, ולא נחתו הריטב"א והרא"ש לדקדק בהגדרת המושג. ומיהו אין זה ברור שהחידושים לברכות המיוחסים לריטב"א אכן נכתבו על ידו, אף שנראה שהמחבר הוא מבית מדרשו.

8. ובשו"ע מבואר שבשעת קריאת שמע יש להיזהר ביותר בציצית. ובמשנ"ב (סק"ג) ציין כמקור לכך לדברי זוהר (במדבר קעה ע"א), ולכאורה במקור הדברים בזוהר נראה שמדובר על מי שלובש בגד החייב בציצית ואינו מטיל בו ציצית, ולא מי שאינו לובש בגד החייב בציצית.

גאונים וראשונים שנקטו שציצית חובת מנא

לעומתם, מקצת ראשונים נקטו שציצית חובת מנא. רב עמרם גאון (גאוןיקה עמ' שלב) כתב: "וכלי קופסא חיבין בציצית, חדא דקאמר בהדיא אמר רב טאובי בר קיסנא אמר שמואל: כלי קופסא חיבין בציצית, ועוד, קאמרינן רבה בר רב הונא איקלע לבי רב נחמן, חזייה דמכסי טלית כפולה, ואמרינן בסופה: אזל שדיא ואיכסי אחריתי אמר ליה מי סברת חובת הגוף היא, חובת טלית היא, וזיל רמי לה. אלמא כל הכלים מונחין בקופסא חייבין", עכ"ל. וכן איתא בתשובה נוספת של רב עמרם (הלכות פסוקות מן הגאונים סי' ע): "וכלי קופסא חייבים בציצית". וכן כתב רב שמואל בר חפני גאון (פ"ו עמ' רנו⁹). וכן כתבו בסתמא המיוחס לרגמ"ה (מנחות מ' ע"א ד"ה וב"ה) ורש"י (שבת כה ע"ב ד"ה בית שמאי; מנחות שם ד"ה ב"ש) בפירושם לגמרא, ונראה שכן נקטו להלכה. וכן כתב העיטור (הל' ציצית עו ע"ב-ע"ג) בשם "הגאונים קמאי ובתראי" ובשם "ר' טוביה", ונראה שמסכים עמם. וכן נקט הראב"ן (שבת סו"ס שמג; שר"ת סי' מ). וכן כתב תר"י (ברכות ח' ע"א ד"ה הורה) בשם רבני צרפת. וכן כתב האורחות חיים (הל' ציצית אות כב) שיש לברך בשעת עשיית הציצית, ואף שהזכיר את דעת הרמב"ם שאין לברך, נראה שהכרעתו היא לברך.

ראיית הרב קאפח מדברי הרמב"ם בספר המצוות שמוטל חיוב להתעטף בציצית

וכאמור, גם מדברי הרמב"ם נראה שנקט שציצית חובת גברא, וכדעת הרי"ף ורוב הראשונים. אמנם הרב קאפח הביא כמה ראיות לכך שבצעירותו סבר הרמב"ם שמוטל על האדם חיוב שאינו מותנה בשאלה אם יש לו כבר בגד כזה והוא רוצה ללבושו או שאין לו בגד כזה. בספר המצוות (חתימת העשין) כתב הרמב"ם וז"ל: "וכאשר תתבונן בכל המצוות האלה שקדם זכרון, תמצא מהן מצות שהן חובה וכו', ואפשר שישאר האחד מבני אדם כל ימי חייו לא יעשה אותו המעשה ולא יארע לו אותו המצב. ויש מן המצוות האלו גם דינים כמו שבארנו, כגון דין עבד עברי ודין אמה העבריה ודין עבד כנעני וכו', ואפשר שישאר האחד מבני האדם כל ימי חייו ולא ידון בדין זה ולא יתחייב במצוה זו. ומהן גם מצות שאינן חובה אלא בפני הבית וכו', ומהן גם מצות שאינן חובה אלא למי שיש לו רכוש וכו', ואפשר שלא יהא לו אותו הרכוש ולא יתחייב בהן ויחיה האדם כל ימיו ולא יתחייב במצוה מן המצוות אשר מן הסוג הזה וכו'. ומהן מצוות שהן חובה לכל אדם בהכרח בכל זמן ובכל מקום

9. ומה שכתב (פ"ח עמ' רסב) לברך על התעטפות בציצית, נראה שאינו סותר לזה, דנקט כשיטת העיטור (הל' ציצית עו ע"ב) שלפיה הברכה אינה סותרת להכרעה שציצית חובת מנא, יעוין שם.

ובאיזה מצב שיהיה, כגון הציצית והתפילין ושמירת שבת; ואנו נקרא את המצות הללו אשר מן הסוג הזה המצות ההכרחיות, לפי שהן חובה בהכרח על כל אדם מישראל שהוא גדול בשנים בכל זמן ובכל מקום ובכל מצב, "עכ"ל. ולכאורה גם אם נוקטים שציצית חובת גברא, סוף סוף אין זה נכון שיש הכרח שכל איש יתחייב במצות ציצית, דהא אין הוא מוכרח שיהיו לו בגדים בעלי ארבע כנפות. ומזה מוכח לכאורה שאם נוקטים שציצית חובת גברא, האדם חייב לרדוף אחר המצוה ולקנות בגד כזה, ולכן אין הוא יכול להימלט מהתחייבות במצוה.

ג. שיטת הרמב"ם

ראיית הרב קאפח מדין נשבע לבטל את המצוה

ועוד הוכיח הרב קאפח ממה שכתב הרמב"ם (הל' שבועות פ"א ה"ו) וז"ל: "שלישית¹⁰, שנשבע לבטל את המצוה. כיצד – כגון שנשבע שלא יתעטף בציצית, ושלא ילבוש תפילין, ושלא יישב בסוכה בחג הסוכות, ולא יאכל מצה בלילי הפסח, או שיתענה בשבתות וימים טובים; וכן כל כיוצא בזה", "עכ"ל. ולכאורה קשה שאין הכרח ששבועתו סותרת את קיום המצוה, כיון שהוא יכול שלא ללבוש בגד בעל ארבע כנפות, ובכך יוכל לקיים את שבועתו ולא להתעטף בציצית כלל. ומזה מוכח לכאורה שהרמב"ם סבר שאדם חייב להתעטף בציצית, וחייב לקנות בגד שיש בו חיוב ולקיים את החיוב. ולכן שבועתו מבטלת את המצוה.

ראיה מדין כולל שבועה על מצוה בשבועת רשות

וכן מוכח לכאורה ממה שכתב הרמב"ם (שם פ"ה ה"ח) וז"ל: "נשבע שלא יאכל מצה שנה או שתים, הרי זה אסור לאכול מצה בלילי הפסח; ואם אכל, חייב משום שבועת ביטוי. ואין זו שבועת שוא, שהרי לא נשבע שלא יאכל מצה בלילי הפסח, אלא כלל עיתים שאכילת מצה בהם רשות עם עת שאכילת מצה בו מצוה, ומתוך שחלה שבועה על שאר הימים, חלה על לילי הפסח. וכן כל כיוצא בזה, כגון שנשבע שלא ישב בצל סוכה לעולם, או שלא יעלה עליו בגד שנה או שתים", "עכ"ל. ומבואר שאם היה נשבע שלא יעלה עליו בגד בזמן מסוים שבו היתה אמורה להתקיים

10. מארבע המחלקות של שבועת שווא.

מצוה, היה בזה דין של שבועת שוא. ורק משום שכלל זמן רב יותר עם הזמן של קיום המצוה אין בזה שבועת שוא. וגם על זה קשה מדוע שבועתו היתה אמורה להיות שבועת שוא. הלא הוא יכול שלא להתעטף בבגד שמחויב בציצית, וכך הוא אינו מבטל בהכרח את המצוה. ולכאורה גם מכאן מוכח שהרמב"ם סבר שאדם חייב לקנות בגד בעל ארבע כנפות ולהטיל בו ציצית, ולכן שבועתו כוללת בהכרח ביטול של מצוה.

קושי גדול לומר שהרמב"ם חוזר בו במשנה תורה מבלי לתקן

ואולם נראה שקשה מאוד לומר שהרמב"ם חזר בו במשנה תורה בהל' ציצית, ולא שינה את מה שכבר כתב בהל' שבועות. דבשלמא בעניין ספר המצוות, שהוא חיבור אחר שקדם בכמה שנים לכתיבת המשנה תורה, שפיר שייך לומר שהרמב"ם לא טרח לחזור ולתקן את מה שכתב בו. ובאמת מצינו חזרות רבות בין ספר המצוות ובין משנה תורה, וכן בין פירוש המשנה למשנה תורה. אבל לומר שבתוך חיבור המשנה תורה, הרמב"ם חזר בו ולא שינה, זה לכאורה דחוק מאוד. הרמב"ם עצמו כותב בהקדמה למורה נבוכים (מהד' קא' עמ' יד): "אבל אם תהינה הסתירות גלויות בשני הדברים הראשונים, אלא שהוא שכח את הראשונה בשעה שכתב את השניה במקום אחר בחיבורו, הרי זו מגרעת גדולה מאד, ואין להביא את זה בחשבון מי שצריך להתחשב בדבריו", עכ"ל. וברור אפוא שהרמב"ם היה חייב להיות מודע היטב למה שכתב באותו חיבור, ולא להשאיר סתירות בולטות בדבריו. ואם הוא ראה בתופעה כזאת גריעות כל כך גדולה עד שאין להתחשב במי שכותב באופן כזה, ברור שהוא לא היה מאפשר שתקרה תופעה כזאת בחיבורו הגדול.

קשיים בתירוצי מהר"ם פאדובה והרדב"ז והכס"מ

ומהר"ם פאדובה (על הרמב"ם שם) כתב וז"ל: "צ"ע מה רצה רבינו בזה. אם ר"ל על מצות ציצית, מה שייך ביה כולל עת האיסור עם עת ההיתר. ומן התורה יש לחול השבועה על בגד של ציצית ביחוד, שלא ילבש בגד שחייב בציצית, דחובת גברא הוא אם ילבש בגד של ארבע כנפות, כאשר כתב הוא עצמו סוף הלכות ציצית, רק שמדת חסידות הוא לבד שלא יפטור עצמו. ואפשר ליישבו על קיום מצות כגון שלא ילבש בגד שעטנז או לא ילבש כלי אשה, דשבועה זו אינה חלה אלא בכלל כל בגד. ומכל מקום לשון שנה או שנתים לא אתי שפיר. והיה נכון לפרשו על לבישת תפילין שהזכיר כבר, אך היה ראוי לומר שלא יעלה עליו מלבוש כי רחוק הוא שיהיו

תפילין נכללים בכלל בגד, עכ"ל. והרדב"ז דחה את דברי מהר"ם פאדובה, וז"ל: "או שלא יעלה עליו בגד שנה או שנתיים. ראיתי לאחד מחכמי הדור שצלל במים אדירים ואפילו חרס לא העלה בידו, שכתב בכלל הגהותיו על הרב וכו' עכ"ל. וכמה רחוק כל זה מכוונת הרב, ויפה היה לזה המגיה להעלות הדבר בצ"ע אם אין ידו משגת, והשאלה היא ראוייה לכל משכיל. וכוונת הרב ז"ל שלא יעלה עליו בגד המחוייב בציצית עם ציציות, ואם לא שכלל זמן הפיטור שהוא בלילה עם זמן החיוב שהוא ביום לא חלה שבועה, שנמצא נשבע לבטל מצות ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם. ושיעור לשונו שלא יעלה עליו בגד של ארבע כנפות בציצית, וקצר במבואר כדרכו ז"ל כלומר שלא יטיל ציצית לבעלת ד' וזה ברור", עכ"ל. וכן כתב גם לעיל מיניה (פ"א שם). ואולם נראה לכאורה שיש דוחק גדול גם בתירוץ הזה, דלא נראה כלל שהרמב"ם מתכוון לומר שלא יעלה עליו בגד של ארבע כנפות עם ציציות. ועיקר השבועה חסרה מן הספר. והכס"מ (הל' שבועות פ"ה שם) כתב וז"ל: "ואפשר לדחוק ולומר דמשום דתפילין נקט לה דשייך בהו לישנא דלבישה, אלא דלישנא דבגד אינו נוח לפירוש זה, דהא ודאי לא שייך בתפילין לישנא דבגד. ועוד, למה הוצרך לומר שנה או שנתיים הא כשיאמר שלא ילבוש שום בגד היום סגי. וצ"ע", עכ"ל. ובאמת הכס"מ עצמו עומד על הקשיים הגדולים בתירוץ.

קשיים בתירוץ הלחם משנה

והלח"מ (הל' שבועות פ"ה שם) כתב וז"ל: "שלא יעלה עליו בגד וכו'. מה שהקשה הרב כס"מ ז"ל דאין חובה ללבוש בגד של ציצית אלא שלא ילבוש בגד בלא ציצית, באמת היא קושיא גדולה, ואין מקום להמלט ממנה אם לא שנאמר שיש ט"ס בדברי רבינו ז"ל, וצריך שיאמר שלא יעלה עליו ציצית שנה. ומיגו דחייל בלילה דלאו זמן ציצית, חייל ביום. ובפ"א מהל' שבועות כתב רבינו ז"ל שנשבע שלא יתעטף בציצית הוי שבועת שוא, הוא משום דהוא נשבע שלא ישים ציצית בבגד שהוא חייב, אבל אין כוונתו שלא ישים הבגד אשר בו ציצית עליו, דאם כן הדרא קושיא לדוכתה וכמו שהקשה הרב ב"י ז"ל. ולשון להתעטף ר"ל שנשבע שישים בגד בלא ציצית עליו. ורבינו ז"ל לא דקדק שם בלשונו אלא כתב הכוונה, אבל כאן ודאי עכ"פ ט"ס הוא כדכתיבנא, ואיני מוצא לו מקום לענ"ד, עכ"ל. וקשה מאוד לתלות בטעות סופר, דבכל כתבי היד לא מצינו שינוי בנוסח. והבנת הלח"מ בכוונת העניין של דברי הרמב"ם בפ"א נראית מסתברת מאוד, וכך גם הבין הרדב"ז (פ"א שם). אבל עיקר הקושי בדברי הרמב"ם הללו הוא כיצד ליישב את כוונת העניין עם לשונו. ונראה

שקשה מאוד לקבל בזה את דברי הלח"מ שאומר שהרמב"ם לא דקדק בלשונו, דיש בזה דוחק גדול מאוד.

קשיים בתירוץ העונג יום טוב וערוך השולחן

העונג יו"ט (ח"א סו"ס א) וערוך השולחן (יו"ד סי' רלו סנ"ב¹¹) כתבו ביישוב דברי הרמב"ם שגם שבועה לבטל מצוה שאין הכרח להתחייב בה אינה חלה. והעונג יו"ט הוכיח זאת ממה שכתב הרמב"ם שהנשבע שלא ישב בסוכה הרי זו שבועה לבטל את המצוה, אף שהאדם אינו מחויב לאכול מאכלים שיחייבוהו בסוכה, ואינו חייב לישון בכל יום. וכן כתב התשב"ץ (ח"א סי' ק' ד"ה ויש להביא) בנוגע לנשבע שלא ישב בסוכה ובנוגע לשבועה שלא לייבם, שהשבועות אינן חלות אף שאין הכרח להתחייב במצוות אלו, דניתן להימנע מאכילה ושינה, וניתן לחלוץ ולא לייבם.

ואולם נראה שגם בתירוץ זה יש קושי. דאין שום איסור בכך שהאדם לא יתחייב במצוה, ומהיכא תיתי ששבועה על כך תיחשב שבועה לבטל מצוה. וייתכן שאדם יימנע מלברך ברכת המזון בימות החול משום שהוא אינו מצליח לברך ברכת המזון בכוונה וכדומה, ואין בכך פסול אלא להיפך. ומה שהוכיחו מסוכה, לכאורה יש לדחות בשני אופנים: האחד, דיש מצוה חיובית לשבת בסוכה בליל יו"ט ראשון כמבואר ברמב"ם (הל' סוכה פ"ו ה"ז), וממצוה זו לא ניתן להיפטר על ידי אכילת מאכלים שמותר לאוכלם מחוץ לסוכה. והשני, דמבואר בגמרא (נדרים טו ע"א) וברמב"ם (הל' שבועות פ"ה ה"כ) שאי אפשר להימנע משינה יותר משלושה ימים רצופים.

אפשרות ליישב אם ננקוט שיש חיוב להשתדל להתעטף בציצית

והיה מקום לומר שאף לדעת הרמב"ם יש חיוב להתעטף בציצית. ואמנם אין הוא חיוב בכל רגע, אבל יש חיוב להשתדל לקיים את המצוה על ידי קניית בגד שיש בו חיוב והטלת ציצית ועיטוף בבגד זה. דז"ל הרמב"ם (הל' ציצית פ"ג ה"א): "אף על פי שאין אדם מחויב לקנות טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית, אין ראוי לאדם חסיד לפטור עצמו ממצוה זו; אלא לעולם ישתדל אדם להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית, כדי שיקיים מצוה זו", עכ"ל. ואם כל אדם צריך להשתדל להיות עטוף בכסות כזאת, הרי שכאשר אדם נשבע שלא יתעטף בכסות כזאת במשך שנה

11. ערוה"ש הל' נדרים נדפס בתשנ"ב על ידי הרב פישביין, ואינו כלול במהדורות המצויות.

או שנתיים, הוא מבטל בזה את חובת ההשתדלות שלו. וכן כשנשבע שלא יתעטף בציצית בלי הגבלת זמן, הוא יוצר בשבועתו מציאות שסותרת את חובת ההשתדלות שלו. דאין אפשרות להיות בגדר "משתדל" במצוה, אם האדם קובע מראש ששנה או שנתיים הוא לא יקיים אותה, וק"ו שאין אפשרות להיות בגדר "משתדל" כשהוא נשבע שלא יתעטף אף פעם בציצית.

לפי חלק מכתבי היד ניתן היה ליישב כך

ובאמת ברבים מכתבי היד התימניים מוזכרת תיבת אדם במשפט: "אלא לעולם ישתדל אדם" וכו'. ולפי נוסחה זאת צריך לומר שאמנם אדם חסיד אין לו להיפטר כלל מן הציצית ואפילו שעה אחת. וכן מצינו (שבת ק"ח ע"ב) שרבה לא פסע אפילו פסיעה אחת כשנפסק לו חוט של ציצית, ואף שהיה באמצע עליה בסולם, אבל השתדלות לקיים את המצוה כמה שיותר היא מידת כל אדם, ולא רק מידת אדם חסיד. ולפי זה אפשר לקיים את ההסבר הנ"ל בשיטת הרמב"ם, דשבועה שלא להתעטף בציצית לאורך זמן היא שבמהותה מבטלת את המצוה.

נראה שאין ליישב כך לפי כתבי היד היותר מדויקים ובגלל קשיים נוספים

ואולם בכת"י א"פ, שעליו מצויה חתימת כתי"ק של הרמב"ם שהנוסח הוגה מספרו, וכן בכתבי יד מדויקים אחרים, לא כתוב "לעולם ישתדל אדם" אלא "לעולם ישתדל להיות" וכו'. ומשמע שהדברים עולים על האדם החסיד שהזכר קודם לכן. ואם כן אין בדבר אלא רק מידת חסידות, אבל אין חובת כל אדם להשתדל. ובאמת לפי גרסה זו יותר מרווח להבין את הרישא של המשפט: "אין ראוי לאדם חסיד לפטור עצמו וכו', אלא לעולם ישתדל להיות עטוף" וכו', שהכל מדבר על אותו אדם. דאם לא נאמר כך, יצא שיהיה בדברי הרמב"ם מעבר והנגדה ("אלא") שאינם מתאימים, דפותחים באדם החסיד ומסיימים בכל אדם. ובסתמא דמילתא גם נראה שהפטור שפוטר עצמו החסיד הוא פטור כולל, ואין זה פטור של שעה אחת. ובאמת רב קטינא שהיה חסיד רצה לפטור עצמו הן בקיץ על ידי סדין הן בחורף על ידי סרבל, וכך לא היה מקיים את המצוה כלל. וזו הלשון: "ציצית של תכלת מה תהא עליה". דלפי התנהגותו המצוה לא היתה מתקיימת כלל. ולכן קשה לומר שההשתדלות שנאמרת מיד אחרי מידת החסיד היא מידת כל אדם, דמאחר שנאמר על החסיד עצמו שאין ראוי לו לפטור עצמו לגמרי, לא ייתכן שַׁיְאֻמַר לכל אדם שהוא צריך להשתדל להיות עטוף. ולפיכך אכתי צריך ליישב את דברי הרמב"ם.

ביאור דברי הגמרא והרמב"ם לפי ההבנה שמדובר על מידת חסידות

ועכ"פ לפי מה שמתבאר שהנידון בדברי הרמב"ם הוא דווקא על מידת חסידות, אפשר להבין שהקפידא של המלאך לא היתה על רב קטינא אלא רק משום שהוא היה חסיד. ורק מי שהוא חסיד נדרש ונתבע על ביטול חסידותו. וכן מצינו (ב"ב צא ע"ב) במחלון וכליון שנענשו על ביטול מידת חסידות, שלא ביקשו רחמים על בני דורם. והרמב"ם כתב על יציאה מארץ ישראל (הל' מלכים פ"ה ה"ט) וז"ל: "אם היו הפירות בזול, ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר, ואבדה פרוטה מן הכיס – יצא לכל מקום שימצא בו ריוח. ואף על פי שמותר לצאת אינה מידת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו, מפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כליה למקום", עכ"ל. הרי שמענישים אפילו על ביטול מידת חסידות למי שראוי היה לנהוג בחסידות. ואולי משום כך לא הביא הרמב"ם את דברי המלאך דעונשים על כך בעידנא דריתחא, כיון שאין בדברי המלאך אלא רק הנחיה וקביעה לחסידים. ואין הרמב"ם מתייחס לדרכי ענישה לחסידים שאינם מקיימים מידת חסידותם. אבל לפי זה צריך להבין מדוע הביא את הקביעה הזאת בעניין מחלון וכליון. ואפשר לומר שגם בעניין מחלון וכליון הוא לא היה מביא את הדבר אלמלא רצה להוכיח שיש בדבר עכ"פ מידת חסידות. דאלמלא היינו יודעים שהם התחייבו כליה למקום לא היה ניתן לדעת שיש בדבר אפילו מידת חסידות, כיון שכבר אבדה פרוטה מן הכיס.

הקושי להעמיד בגמרא שמדובר על מידת חסידות

ואולם לעיל (עמ' מה) התבאר שקשה לפרש בגמרא במנחות שמדובר רק על מידת חסידות. הביטויים "ענשיתו אעשה" וכן "מי חייביה רחמנא", מלמדים שלפי רב קטינא ולפי סתמא דגמרא היה צריך לראות את המקרה כענישה על עשה, ולא כענישה על ביטול מידת חסידות. ובשלמא לגבי השאלה "מי חייביה רחמנא", יש לומר שבאמת במסקנת הגמרא התברר שאכן לא חייביה רחמנא ואין כאן אלא מידת חסידות שלא לעשות טצדקי למיפטר נפשך מחיובא. אבל רב קטינא ודאי ידע את האמת שמתבררת במסקנה. וגם המלאך לא תיקן אותו מהותית, אלא רק אמר לו שהעונש הוא לא באופן תמידי אלא רק בעידנא דריתחא. ואם כן נראה שבין רב קטינא ובין המלאך הסכימו שמדובר על עונש "אעשה". וגם אין אפשרות לומר שבמקרה של רב קטינא לא היתה מציאות של ענישה על עשה, אלא שרב קטינא

שאל את שאלתו באופן כללי¹²; שהרי הגמרא דנה על המקרה עצמו מדוע יש בו חיוב, ועונה שבאמת אין בו חיוב אלא יש בו רק טצדקי למפטר נפשיה. ואם כן ברור שהשאלה והתשובה של רב קטינא והמלאך מתייחסות למציאות של רב קטינא עצמה.

התאמת הרמב"ם לדברי הגמרא – הבדל בין אי השתדלות לבין טצדקי להיפטר

ונראה לומר בדעת הרמב"ם שיש הבדל מהותי בין מי שפוטר עצמו מקיום המצוה בכך שאינו משתדל מספיק להיות עטוף בציצית ובין מי שעושה טצדקי ותחבולות לפטור עצמו מהמצוה, וכמו שעולה בהכרח גם מדברי התוס'. כשמדובר על השתדלות להתחייב במצוה, יש בדבר רק מידת חסידות, ועל זה מדבר הרמב"ם. וזה מדויק בדבריו, דמנגיד את מה שאין ראוי לחסיד להיפטר מהמצוה לזה שהוא צריך להשתדל להיות עטוף. דהיינו שהאופן שבו הוא פוטר עצמו מן המצוה ואינו נוהג במידת החסידים, הוא בכך שאינו משתדל להיות עטוף. ואילו כשמדובר על קיום המצוה בלי תחבולות להיפטר ממנה, זו מידת כל אדם. וזו היתה המציאות במקרה של רב קטינא. ויוצא שהרמב"ם אינו מביא את המקרה של רב קטינא אלא מדבר רק על מידת החסידות. וייתכן שגרס בגמרא (יומא פו ע"א) שרב לא הלך ארבע אמות בלא תפילין ובלא ציצית, כמבואר להדיא בדבריו בהל' תפילין (פ"ד הכ"ה, וכן בהל' יסוה"ת פ"ה ה"א). וכן יש מקור לדבריו מהאמור (שבת קיח ע"ב לפי רש"י ד"ה דקיימתי) על רב נחמן שלא הלך ארבע אמות בלא ציצית, ומהנהגתו של רבה (שם) שהקפיד שלא לזוז בלי ציצית. ואת הצורך להקפיד בזה עוד יותר בזמן התפילה למד הרמב"ם מרב כהנא (שבת י' ע"א) דהוה לביש ומתכסי ומתעטף ומצלי, וכמו שכתב גם בהל' תפילה (פ"ה ה"ה). וניתן להבין שהסיבה שלא הביא את המקרה של רב קטינא היא שהרמב"ם לשיטתו שסובר שאין לסמוך על בת קול ונבואה בהכרעת ההלכה (יעוין הל' יסוה"ת פ"ט ה"ד, ואכמ"ל), לא רצה להתבסס על שום דבר שקשור להלכות שנלמדות מדברי מלאכים.

12. והיה זה רק בדרך של היסק מעצם זה שהמלאך מעורר אותו על חסידות בקיום עשה, שב"ד של מעלה מעניש על ביטול העשה עצמו.

דרך נוספת להתאים את דבריו – בסוגיות שונות רואים שאפשר לעשות טצדקי

יעוד ניתן לומר בדעת הרמב"ם שהוא דחה את קביעת המלאך מההלכה כיון שהיא סותרת באופן עקרוני הלכות מפורשות במשנה ובגמרא. מדברי המלאך יוצא שיש להעניש על תחבולה שנעשית כדי להיפטר מקיום מצוה, אך מצינו הלכות שונות שמהן ניתן ללמוד שאדם יכול לעשות לכתחילה תחבולות כאלה שימנעו אותו לגמרי מקיום המצוה. מצינו מפורש בגמרא (ברכות לא ע"א) שמותר לכתחילה להכניס את תבואתו במוץ שלה כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשרות. והרמב"ם פוסק את הדבר להלכה ובלשון לכתחילאית (הל' מעשר פ"ג ה"ו) וז"ל: "מותר להערים על התבואה להכניסה במוץ שלה כדי שתהיה בהמתו אוכלת, ופטורה מן המעשר; וזורה מעט מעט אחר שהכניס לבית, ופטור לעולם מן התרומה ומן המעשרות; שהרי אינו מתחיל לגמור הכל", עכ"ל. ולא נראה מדבריו שצריך להימנע מזה ושיש קפיידא ותביעה ושבעידנא דריתחא יענישו על כך. והרבה ראשונים סבורים שההיתר הוא אפילו לאכילת קבע ולאכילת אדם. ולא נאמר "כדי שתהא בהמתו אוכלת" אלא רק שזו תהיה צורת ההערמה שלו: כן כתבו התוס' (מנחות סז ע"ב ד"ה כדי) בשם רבינו אפרים, וכן כתב הרשב"א (ש"ת ח"א סי' שסא), וכן כתב המיוחס לריטב"א (ברכות שם סוד"ה רבא) וז"ל: "ואפילו לאדם מותרת קבע והאי דקאמר לבהמה דמשמע דלאדם אסורה, לאו דוקא, אלא משום דאסור להערים למאכל אדם אמר הכי", עכ"ל. ודלא כרש"י (ע"ז מא ע"ב ד"ה כדי) שנקט שההיתר הוא רק לאכילת בהמה ולא לאכילת אדם.

וכן מצינו (ברכות לה ע"ב) שדורות האחרונים היו נוהגים להפקיע את חיוב המעשרות: "ואמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן משום רבי יהודה ברבי אלעאי: בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים; דורות הראשונים היו מכניסין פירותיהן דרך טרקסמון כדי לחייבן במעשר, דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיפות כדי לפטרן מן המעשר; דאמר רבי ינאי: אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, שנאמר (דברים כו, יג): 'בערתי הקדש מן הבית'; ורבי יוחנן אמר: אפילו חצר קובעת, שנאמר (שם, יב): 'ואכלו בשעריך ושבועו'", ע"כ. ומשמע מלשון הגמרא שאמנם אין זו מידת חסידות, אבל אין איסור לעשות כך ואין חיוב להימנע מכך. והרמב"ם אמנם אינו מביא את המימרה הזאת להלכה, אבל אין זה אלא משום שהוא פוסק כדעת ר' יוחנן שאפילו חצר קובעת, ולכן אין אפשרות להכניס דרך חצרות. ואת עיקר הפטור הוא מביא (הל' מעשר פ"ד ה"א) באופן פשוט, ואינו מציין שיש בזה צד של איסור לכל אדם. ומיהו המאירי (ברכות לא ע"א ד"ה אין התבואה ולה ע"ב ד"ה כבר אמרנו שאין) סבור שיש בשני המקרים

הללו איסור. ולא אמרה הגמרא את דבריה כהנחיה לכתחילאית אלא רק כדין בדיעבד, שאם עשה כך פטור מתרומות ומעשרות. ולכאורה נראה שמפשטות לשון הגמרא משמע כדברי שאר הראשונים. ויש עוד מקרים רבים שבהם הותרו תחבולות מעין אלו לכתחילה ובמילי דאורייתא, וכפי שהתבאר באריכות במקום אחר (ט"ח פסח ה"א עמ' שסא-שפד). ושם גם התבאר באריכות החילוק בין תחבולה שהותרה אפילו בדאורייתא להערמה שנאסרה אפילו בדרבנן.

יש עדיפות להסבר השני בדעת הרמב"ם

ונראה להעדיף יותר את ההסבר השני בדעת הרמב"ם, כי אם יש בעשיית הטצדקי הזאת קפיידא לכל אדם היה הרמב"ם צריך בכל זאת לציין את הדבר, ולא לבחור להשמיט את היסוד הזה אך ורק מכיון שהדבר בא מפי המלאך. דעיקר חידוש המלאך הוא על הענישה בעידנא דריתחא. אבל עצם זה שיש קפיידא בדבר ודרישה מכל אדם להימנע מכך, הוא לכאורה דבר שאינו תלוי באופן ישיר בדברי המלאך. ואחר שהרמב"ם כבר נזקק לציין המנהג הראוי לאדם חסיד, מאוד חסר מן הספר ציון הקביעה שגם לכל אדם יש מנהג שראוי ונדרש בעניין זה. ועכ"פ אין הדבר מוכרח בדעת הרמב"ם.

אין אפשרות ליישב את הרמב"ם גם לפי ההסבר הראשון

והנה, לפי ההסבר הראשון בדעת הרמב"ם יוצא שאכן יש קפיידא על כל אדם שעושה תחבולות כדי להיפטר מקיום המצוה. והיה אפשר אפוא ליישב את דבריו לפי הסבר זה ולומר שכדי להימנע מקיום המצוה במשך שנתיים האדם יהיה חייב לעשות תחבולות, ולכן הוא נחשב לנשבע לבטל את המצוות. אבל נראה שגם אם אכן הוא נצרך להשתמש בתחבולות, אין אפשרות לראותו כנשבע לבטל את המצוה. דהא סוף סוף אין כאן ביטול מצוה אלא רק הימלטות מעול המצוה. ומה שמתבטל הוא לא המצוה עצמה אלא אולי מצות יראת ה' או אהבת ה' וכדומה. ולפי ההסבר השני ברור שהקושיה עומדת בעינה, דאפילו קפיידא אין כאן, אלא רק מידת חסידות, ואי אפשר לומר עליו שהוא נשבע לבטל את המצוה.

יישוב הקושיה מדברי הרמב"ם בספר המצוות

ומה שכתב הרמב"ם בספר המצוות, נראה שאינו מוכיח שלדעת הרמב"ם יש חיוב כזה. הרמב"ם מוסיף וכותב (שם): "וכאשר תתבונן במאתים ושמונה וארבעים מצות עשה אלו, תמצא שהמצות ההכרחיות מהן ששים מצות; ובתנאי שנניח שהאדם הזה שאמרנו שהוא חייב בששים מצות אלו בהכרח נמצא במצב המצוי מאד לכל בני אדם; והוא שיהא גר בבית שבעיר, ואוכל המזונות הידועים שהם מזון האדם, כלומר הלחם והבשר, ועושה מסחר עם בני אדם, ונשא אשה ונולד לו בנים", עכ"ל. ומבואר מדבריו שלא מדובר על היכי תימצי שאין "נמצא במצב המצוי מאד לכל בני אדם". מדובר על מציאות רגילה של אדם שחי רגיל, ונושא אישה ומוליד בנים וגר בבית ואוכל מאכלים. וממילא נראה פשוט שהוא גם מתלבש באופן רגיל כמו כל בני האדם. ובגמרא מבואר שהליכה עם סרבל ועם סדין היא התנהלות שאינה רגילה, והיא נחשבת לתחבולה של התלבשות באופן שלא היה אמור להיות. ולכן נראה שבסתמא דמילתא בזמנם אדם רגיל אמור להתלבש בבגד שיש בו ארבע כנפות. וכיון שכאמור, הרמב"ם מדבר על אדם שלבוש באופן רגיל, ממילא ברור שהוא מתחייב בציצית כמו שמתחייב אדם רגיל להניח מזוזה בביתו הרגיל.

יישוב הקושיה מנשבע שלא להתעטף בציצית

ומה שכתב הרמב"ם (הל' שבועות פ"א שם) שלא יתעטף בציצית, היינו כמו שיישבע שלא יאכל בכשרות היום או שלא יכנס למקדש בטהרה או שלא ינהג עם הוריו ורבותיו בכבוד, דבכל אלה ברור שהאדם מתכוון לאכול אלא שהוא מתכוון לאכול שלא בכשרות, והוא מתכוון להיכנס למקדש שלא בטהרה, ולנהוג עם הוריו ורבותיו שלא בכבוד. ולכן אין מקום לומר שהוא יכול שלא לאכול היום כלל, והוא יכול שלא להיכנס למקדש בכלל ושלא לפגוש את הוריו ורבותיו כלל. דפירוש דבריו הוא דווקא כנ"ל, והוא לא בא אלא לומר שיעשה את הפעולות הללו אבל שלא באופן המסוים שבו התורה מצווה שהן ייעשו. ובשבועות ונדריים הלך אחר לשון בני אדם¹³. והוא הדין בנידון דידן, כוונת הרמב"ם היא שהאדם מתכוון להתעטף אבל אין כוונתו להתעטף בציצית, ולכן אין מקום לומר שהוא יכול שלא להתעטף. דגם בזה פירוש דבריו הוא דווקא כנ"ל, והוא לא בא אלא לומר שהוא יקיים את

13. ומה שמצאנו בגמרא (ב"מ ה' ע"ב) שחוששים שאדם אינו מתכוון למשמעות הפשוטה של דבריו, הוא דווקא במקרה המתואר שם שבו גם חוששים שהוא רמאי וטוען טענת שקר, אך בסתמא אין צורך לחשוש לאפשרויות כאלה.

פעולת העיטוף שלא באופן המסוים שהתורה מצווה שהיא תיעשה, דהיינו שלא באופן של עיטוף בבגד מצויץ בציצית¹⁴.

יישוב הקושיה מנשבע שלא יעלה עליו בגד

ומה שכתב הרמב"ם (שם פ"ה) שהאדם שנשבע שלא יעלה עליו בגד הרי זו שבועת שוא, היינו משום שאדם אינו יכול להלך ערום לאורך זמן. ואם יהלך ערום לאורך זמן, הוא ודאי יבטל מצוות רבות בדרך זאת. ומבואר מיניה וביה ברמב"ם ששבועה לבטל את המצוה יכולה להיות גם במילי דרבנן. דהא תענית בשבת ויום טוב אינה אסורה מן התורה אלא מדברי קבלה. וכן כתב הרמב"ם (הל' שבת פ"ל ה"א-ה"ט): "[א] ארבעה דברים נאמרו בשבת: שנים בתורה ושנים מדברי סופרים, והן מפורשין על ידי הנביאים. שבתורה 'זכור' (שמות כ, ז), ו'שמור' (דברים ה, יא); ושנתפרשו על ידי הנביאים, כיבוד ועינוג, שנאמר (ישעיה נח, יג): 'וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד' וכו'." [ז] אי זה הוא עינוג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל וכו'." [ט] חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת – אחת ערבית, ואחת שחרית, ואחת במנחה. וצריך להיזהר בשלש סעודות אלו, שלא יפחות מהן כלל, עכ"ל. ומבואר שכל דין האכילה והסעודות הוא רק מדין עונג שהוא מדברי קבלה שלשיטת הרמב"ם דינו כדין דרבנן. ועל זה אמר הרמב"ם שאם הוא נשבע להתענות בשבת – זוהי שבועה לבטל המצוה והרי היא שבועת שוא. והדבר התבאר באורך במקום אחר (ט"ח שבת ח"ג עמ' לז-מג). ואם כן, גם כשהאדם לא יעלה על עצמו בגד, הוא לא יוכל לקרוא קריאת שמע ולא יוכל להתפלל ולא יוכל לומר דברים שבקדושה, ולא יוכל לקדש, ולא יוכל ללמוד תורה וכו'. ואם הוא יניח על עצמו כסות כלשהי, וזו תהיה דרכו במשך תקופה ארוכה, זה יהיה בגדו. ואף שכל המניעות הללו הן מניעות מדרבנן, דמדאורייתא הוא יכול להתפלל גם כשאינו לבוש בבגדיו, בכל זאת הרי הוא נחשב כנשבע לבטל את המצוות כמו הנשבע להתענות בשבת. ובכל זאת מלמד הרמב"ם שאם אדם נשבע על תקופה ארוכה, הוא כולל בה גם זמנים שבהם באמת אין הוא מחויב מצד קיום המצוות להלך עם בגדים. ולכן הוא נחשב כמי שנשבע וכלל בשבועתו דברים שאינם מבטלים את המצוות, ולכן שבועתו חלה.

14. האות ב' אינה משמשת כתחילית למושא עקיף אלא כתחילית לתיאור אופן. כלומר, האדם נשבע שלא יתעטף באופן זה אלא באופן אחר (בלי ציצית).

הקושי בדברי הרמב"ם בהגדרתו חובת טלית וחובת האדם

ולכאורה דברי הרמב"ם בהתייחסותו הישירה לעניין חובת טלית וחובת גברא, אינם מובנים. הרמב"ם כותב (הל' ציצית פ"ג ה"י) וז"ל: "היאך חיוב מצות הציצית, כל אדם שהוא חייב לעשות מצוה זו, אם יתכסה בכסות הראויה לציצית יטיל לה ציצית ואחר כך יתכסה בה. ואם נתכסה בה בלא ציצית, הרי ביטל מצות עשה. אבל הבגדים הראויים לציצית, כל זמן שלא יתכסה בהן אדם אלא מקופלין ומונחין, פטורין מן הציצית; שאינה חובת הטלית אלא חובת האיש שיש לו טלית", עכ"ל. ולכאורה הדבר תמוה. דזה הרי ברור שהטלית עצמה אינה חייבת, ולא מובן מהי האפשרות שבא הרמב"ם לשלול בסוף דבריו. ולכאורה כל אימת שנאמר שהחיוב הוא על החפצא, המשמעות היא שהאיש שיש לו חפצא הוא זה שחייב בחיוב שנובע מהחפצא. ואם כן, חובת טלית פירושה שזו חובת האיש שיש לו טלית. והעובדה "שיש לו טלית" היא לא זו שגורמת את החיוב למ"ד חובת גברא. דלא הבעלות על הטלית היא הגורמת אלא ההתעטפות עצמה. ומדוע אפוא תלה הרמב"ם את חובת הטלית בהנגדה לחובת האיש "שיש לו טלית", ומדוע תלה הרמב"ם את חובת הגברא בעצם זה "שיש לו טלית" ולא בהתעטפות. וגם לא מובן כיצד הוא מנמק בזה את הפטור של בגדים שמקופלין ומונחין. סוף סוף אדם זה "יש לו טלית", והחובה היא חובת האיש "שיש לו טלית", ואם כן הוא צריך להיות חייב, כיון שהם שלו.

ביאור דברי הרמב"ם

ונראה לומר בביאור דבריו דבתחילה הוא קבע שחיוב הציצית אינו חל על האדם כמו שאר מצוות התלויות בגברא, ואין האדם מתחייב אלא רק כשהוא בא להתכסות בטלית. והיתה הו"א לומר שעובדה זאת מלמדת על כך שגורם החיוב הוא לא האדם אלא הטלית. ואפילו אם הוא לא יתכסה בבגד אלא רק תהיה מציאות של בגד ברשותו, זה גופא כבר ייצור את החיוב. וכנגד זה משמיע הרמב"ם שאינו חייב אלא רק אם הוא מתכסה בו. והיינו משום שאם הטלית היתה גורם החיוב, אזי עצם מציאותה ברשותו כבר היה מספיק בשביל ליצור את החיוב. אבל כיון שהחיוב נובע מהאדם שיש לו טלית, ע"כ תלוי הדבר בזיקה כלשהי שנוצרה בין האדם ובין הבגד, ואין אפשרות להסתפק בעצם זה שהבגד מצוי ברשותו של האדם. ויוצא לפי זה שהמילים "שיש לו טלית" אינן מגדירות את גורם החיוב עצמו אלא הן רק מאפיינות ומתארות את האדם שעליו מדובר. והן גם באות בהנגדה לטלית

שמוזכרת קודם לכן. דהיינו, לא הטלית היא הגורמת את החיוב אלא האדם שיש לו טלית זאת הוא זה שגורם את החיוב.

גם ר' אברהם בן הרמב"ם נקט כפי שהתבאר בדעת הרמב"ם

וכדברים האלה מבואר גם בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם, שהיה נאמן ביתו של אביו וכמעט שלא חלק עליו, וכפי שהתבאר במקום אחר (ט"ח פסח ח"א עמ' רא). וגם הוא כתב (המספיק לעובדי ה' מה' דנה עמ' ער-רעא): "ועל פי הדקדוק בהלכות, אין האדם מחויב לקנות כסות ולעשות לה ציצית, אלא אם כן יש לו כסות או מעטה המחויבות בציצית אסור לו ללבשן אלא בציצית. ואם אין לו כסות אינו מחויב לקנות לו כסות ולעשות לה ציצית, כשם שאינו מחויב אם אין לו בית אלא הוא גר באהלים כבדויים וכדומה. או אם יש לו בית שאינו מחויב במזוזה, אין הוא מחויב לקנות בית החייב במזוזה או לשכור אותו כדי לעשות מזוזה. אולם למרות שזהו הדקדוק בעניין חיוב המצוה, הנה רצוי ומומלץ שהמאמין לא ימנע עצמו ממצוה זו אלא ישתדל לקנות טלית שהיא חייבת בציצית ויעשה בה ציצית, ויהא לובשה תמיד או במרבית זמניו כדי שתושג אצלו תכלית המצוה הנכבדה הזאת שהיא 'וראיתם אתו' וכו'", עכ"ל. והרי זה בדיוק כמה שהתבאר בדעת הרמב"ם, שציצית חובת גברא, ואדם אינו מחויב לקנות בגד החייב בציצית או להעטף בבגד כזה, ורק אם מתעטף בו חייב להטיל בו ציצית, אך רצוי ומומלץ להתחייב במצוה ולקיימה "כדי שתושג אצלו תכלית המצוה הנכבדה הזאת". וכן כתב ר' אברהם שוב בהמשך דבריו (שם עמ' רעג-ערד): "ועל כן צריך למי שיקרה לו אמונתו שישמור אותה על ידי קיום מתמיד של המצוה הזו, באופן שלא יסיר את הציצית מעליו רוב הזמן".

ד. דין העושה טצדקי להיפטר מציצית בבגד אחד ומקיים את המצוה בבגד אחר

דברי הראשונים שיש הבדל בעניין הטצדקי בין זמן הגמרא ובין זמנם

ובגמרא (שבת לב ע"ב) דנו מהי הסיבה שבנים מתים להוריהם. ואיתא שם: "פליגי בה רבי מאיר ורבי יהודה; חד אמר: בעון מזוזה, וחד אמר: בעון ציצית", ע"כ. וכתבו התוס' (שם ד"ה בעוון) וז"ל: "בעון ציצית כו' – דוקא בימיהם שהיו מלבושיהם כן בארבע כנפות היו נענשים מי שלא היה להם ציצית, כדמוכח (מנחות מא ע"א) גבי

אמר ליה מלאכא לרב קטינא כו', אבל השתא שאין העולם רגילים במלבושים כאלו אין צריך לקנות. אך טוב לקנות טלית ולברך עליו בכל יום, כדאמר [בסוף פרק קמא דסוטה (יד ע"א)]: וכי לאכול מפריה היה רוצה משה, אלא אמר משה: מצוה שאוכל לקיים, יתקיים על ידי [ת"י], עכ"ל. וכן כתבו התוס' במקום נוסף (ערכין ב' ע"ב ד"ה הכל), וביארו יותר את דבריהם וז"ל: "הכל חייבין בציצית – אם יש להם טלית; ואם לא יוכל לקנות טלית אינן חייבין, לא למ"ד חובת טלית ולא למ"ד חובת גברא, דליכא בינייהו אלא כלי קופסא. ואע"ג דאמר ליה מלאכא לרב קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתווא ציצית מה תהא עליה, כלומר וכי אתה מבקש עלילות להפטר מציצית וכו', היינו דווקא באותן הימים דכל הטליתות היו בת ארבע כנפות, איכא עונש לאותו שמשנה אותו להיפטר; אבל בזמן הזה שרוב הטליתות פטורין אין עונש למי שאינו קונה ארבע כנפות", עכ"ל. וכן כתבו הסמ"ג (עשין נו) והאגודה (מנחות סי' יו) בשם ר"י, ונראה מדבריהם שהסכימו עמו. וכן כתבו המיוחס למרדכי (הל' ציצית סי' תתקמה) בשם תוס' שאנץ, הסמ"ק (סי' לא), המהר"ם מרוטנבורג (הל' שמחות סי' ה) והרא"ש (מור"ק פ"ג סי' פ; ובתוספותיו נידה סא ע"ב ד"ה אבל עושין).

ספק אם יש קפידא כשעושה טצדקי אבל מקיים המצוה בבגד אחר

ולפי דבריהם יש לדון האם יש קפידא במציאות שבה מצד אחד האדם מקיים את המצוה בטלית אחרת שהוא לובש, אבל מצד שני הוא משנה את מבנה הטלית כדי לפוטרה מחיוב ציצית. ונפקא מינה לגבי התקנה שמוזכרת במקרים מסוימים¹⁵ לעגל אחת הכנפות בציצית, כשיש לגביה ספק, וכגון שהאדם עכ"פ מקיים את המצוה בטלית אחרת שהוא לובש. אם הקפידא היא מצד עצם זה שהוא "משנה אותו להיפטר", אזי בכל מקרה שבו הוא מעגל כנף בציצית הוא עושה בזה טצדקי להיפטר, ויש עליו תביעה. ואולם אם הקפידא היא רק מצד זה שהוא פוטר עצמו לגמרי ממצות ציצית, לא תהיה קפידא במקרה כזה, דאין הוא משנה ועושה טצדקי כדי להיפטר ממצות ציצית לגמרי, אלא הוא רק פוטר עצמו מהחיוב המסוים בבגד המסוים שבו הוא עושה את הטצדקי. אבל הוא מכניס עצמו לחיוב המצוה בבגד האחר שהוא לובש שהוא מחויב במצוה.

15. יעוין בב"י (סי' י' אות יב) ובמג"א (שם סוס"ק יג וסי' יח סק"ג) ובמשנ"ב (סי' י' סק"ג וסקל"ו). ולקמן (עמ' רט ואילך) יתבאר שאין די בעיגול אחת הכנפות, וצריך לעגל את הבגד עצמו.

הקפידא אינה עצם ההתחכמות ועשיית התחבולה להיפטר

ולכאורה שני הצדדים הללו אינם מתאימים לדברי התוס' בערכין שכתבו: "היינו דווקא באותן הימים דכל הטליתות היו בת ארבע כנפות וכו', אבל בזמן הזה שרוב הטליתות פטורין, אין עונש למי שאינו קונה ארבע כנפות". דלכאורה מאי איכפת לן מה היתה הרגילות באותן הימים ומה הרגילות בזמן התוס'. העיקר הוא שיש לו בגד בן ארבע כנפות והוא "משנה אותו להפטר". ואולם לכאורה גם אי אפשר לנקוט לפי הצד השני בספק הנ"ל, שהדבר תלוי בשאלה אם יש לו בגד אחר שהוא מקיים בו את המצוה. דהא גם לפי צד זה אין זה משנה לכאורה מהי הרגילות. וע"כ צריך לומר בדעת התוס' והראשונים שנקטו כמותם, שבאמת סתם כך כשאדם משנה את הבגד ופוטר אותו מחיוב ציצית, אין בזה קפידא. אבל כאשר הרגילות היא ללבוש בגד של ד' כנפות והוא משנה את המבנה שלו, הוא יוצר מציאות שאינה רגילה ויש עליה שם של תחבולה וטצדקי. דשם תחבולה וטצדקי יש על דבר שאינו נוהג ומתהלך על פי הסדר הרגיל אלא יש בו חריגות והתחכמות ויציאה מטבעו של עולם. ועל זה עיקר הקפידא, שהוא מתחכם ויוצא שלא כסדר טבעו של עולם רק בשביל שלא להתחייב ולקיים את המצוה.

לפי זה לכאורה אין מקום לחלק בין כשיש לו בגד אחר בר חיוב

והשתא דאתינן להכי, לכאורה אין זה משנה אם הוא לובש בגד אחר שמחויב בציצית אם לאו. דהקפידא היא לא על עצם שינוי הבגד ולא על עצם הפטור אלא על התכסיסנות וההתחכמות לצאת מטבעו של עולם ולהימלט מחיוב המצוה. וכך מדויק גם מה שסיימו התוס': "אבל בזמן הזה שרוב הטליתות פטורין אין עונש למי שאינו קונה ארבע כנפות". ולכאורה היה להם לומר שבזמן הזה אין עונש למי שמשנה את הבגד, ומדוע עברו לדבר על מי שאינו קונה ארבע כנפות. ולכן נראה שלא פסיקא להו מילתא. דאם הוא משנה את הבגד באופן של תחבולה, גם בזמן הזה תהיה עליו קפידא. ורק אי-הקניה היא מציאות שבבירור אין עליה קפידא. וכל זה בהנגדה לזמנם, שאלו היו כל הבגדים, ובכל מה שהוא היה קונה היה ממילא חיוב. ולכן עצם העובדה שיש לו בגדים בביתו לעצמו, כבר מקפל בתוכו את ההנחה שמדובר על בגד שיש בו חיוב, וכל שינוי ממנו הוא שינוי של תחבולה.

מלשון הגמרא והתוספות נראה שאין קפידא אלא כשפוטר עצמו לגמרי

אמנם עדיין יש מקום לומר שאפילו אם אדם עושה תחבולות ותכסיסים כדי להיפטר מן המצוה, אין עליו קפידא אם הוא מחייב את עצמו במצוה ממקום אחר. ובאמת מלשון התוס' בשבת שכתבו: "היו נענשים מי שלא היה להם ציצית", נראה לכאורה שמדובר בכגון שאין לו בגד אחר שיש בו ציצית אלא רק אותו בגד שהוא עושה בו טצדקי¹⁶. וגם מלשון המלאך: "סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית של תכלת מה תהא עליה", נראה שהטענה היא על ביטול גמור של קיום המצוה, הן בקיץ והן בחורף. אבל כשהוא מקיים את המצוה, קיץ וחורף לא ישבות, נראה שאין עליו קפידא.

לכאורה אין הדבר מובן בסברה

ואולם בסברה קשה להבין את הדבר הן למ"ד ציצית חובת טלית והן למ"ד ציצית חובת גברא. למ"ד חובת טלית, לכאורה פשוט שאם הוא היה יכול להתחייב בשתי מצוות, וגורם החיוב כבר היה קיים בעולם, והוא בא והפקיעו בתחבולה וקיים רק מצוה אחת, יש עליו טענה וקפידא. וזה שהוא מקיים מצות ציצית בכלי קופסא אחרת, אינו מעלה ואינו מוריד ביחס לחיוב המצוה שצריך היה להיות בכלי הקופסא הראשונה. וגם אם נקטינן שציצית חובת גברא, הרי ברור שאם אדם לובש שני בגדים שיש בהם חיוב יש עליו שני חיובי גברא, והוא מקיים שתי מצוות. ולפיכך אמורה להיות עליו קפידא בגלל הפקעה וטצדקי לפטור עצמו מהמצוה השניה, כשם שיש קפידא עליו בגלל הפקעה וטצדקי לפטור עצמו מקיום מצוה אחת.

שתי אפשרויות בהבנת מהות הקפידא בעשיית טצדקי

ונראה שבהבנת הטעם לכך שיש קפידא על טצדקי להיפטר מן המצוה יש שתי אפשרויות: האחת, בעצם זה שהוא היה אמור להתחייב במצוה, והוא עושה טצדקי להיפטר ממנה, כבר יש קפידא. דכל תחבולה שנעשית בשביל להימלט מקיום המצוה היא התחכמות כנגד רצון התורה, ויש בה פריקת עול מצוה. והשניה, שכאשר הוא עושה תחבולות להיפטר מן המצוה, הוא מגלה שלא ניחא ליה במצוה, ואין הוא רוצה להשתעבד אליה. לפי האפשרות הראשונה יש מקום לקפידא על כל

16. אף שיש מקום לומר שההנחה שלהם היתה שהוא לובש רק בגד אחד. אבל לא נראה לומר כך בדעתם.

תחבולה של כל הימלטות מקיום מצוה שגורם החיוב כבר קיים והוא פועל למנוע את חלותו. ואולם לפי האפשרות השניה יש מקום לקפידא רק אם הוא נמלט מהמצוה לגמרי. אבל כאשר הוא ממשיך לקיים אותה, והוא עושה טצדקי רק בבגד מסוים שיש לו, בזה אין גילוי שאינו רוצה להשתעבד למצוה. ואדרבה, הוא אפילו עשוי לחייב עצמו במכוון בלבישת בגד אחר שיש בו חיוב. וכל כוונתו היא רק להשתמט מקיום המצוה בבגד המסוים שאותו הוא לובש. ועל זה אין מקום לקפידא.

יש להכריע כאפשרות השניה וכן משמע מלשונות ראשונים נוספים

וכאמור מלשון הגמרא והתוס' נראה כאפשרות השניה. וכן נראה מלשון המיוחס למרדכי (שם) שכתב וז"ל: "בעידן ריתחא ענשינן, פירוש מי שיש לו טלית בת ארבע כנפים ומחזר עלילות כדי להפטר מן המצוות נענש. ודוקא בימיהם שהיו רגילים ללבוש טליתות בת ארבע כנפים. אבל אנחנו אין דרכנו בבגדי ארבע כנפים אפילו בעידן ריתחא לא מיענשי. ומיהא מצוה מן המובחר היא כדאמרינן לא נתאוה משה וכו'. תוספות שאנ"ץ", עכ"ל. ומבואר מדבריו שעיקר הקפידא הוא על כך שהאדם "מחזר עלילות כדי להפטר מן המצוות". אבל בנידון דידן, שהוא דוקא מחזר עלילות כדי להתחייב במצוה, וזה שהוא פוטר עצמו מבגד מסוים הוא משיקול מסוים שיש לו לגבי הבגד המסוים הזה, אין בזה עלילות כדי להיפטר מן המצוות ואין עליו קפידא. וכן נראה מלשון הרא"ש (מ"ק שם) שכתב וז"ל: "דודאי בימיהם שהיו הכל רגילין להתעטף בסדינין שהיו להם ד' כנפות היו נענשין מי שלא היתה לו טלית בארבע כנפות, כדאמר [פרק התכלת (מא ע"א)]: א"ל מלאכא לרב קטינא" וכו', עכ"ל. ומשמע שלא היה לו כלל בגד כזה, ורק על זה היו נענשים. וכמובן שלפי ההסבר השני שהתבאר בדעת הרמב"ם אין בדבר סרך איסור, ושרי לכתחילה לעגל את הבגד ולהיפטר מחיוב הציצית.

ה. דברי הפוסקים בעניין הזמן המועדף לציצית והמשמעות העיקרית של זכירת המצוות

מחלוקת ראב"ע והרמב"ם אם הזמן המועדף לעיטוף הוא בתפילה או בשאר שעות והנה, הראב"ע בפירושו (במדבר טו, לט) כתב וז"ל: "והנה מצוה על כל מי שיש לו בגד בארבע כנפים שיתכסה בו ביום תמיד, ולא יסירנו מעליו, למען יזכרו.

והמתפללים בטלית בשעת התפלה, יעשו זה בעבור שיקראו בקריאת שמע, והיה לכם לציצית, ועשו להם ציצית. רק לפי דעתי יותר הוא חייב להתעטף בציצית בשאר השעות משעת התפלה, למען יזכור ולא ישגה ולא יעשה עבירה בכל שעה, כי בשעת התפלה לא יעשה עבירה, עכ"ל. ומבואר מדבריו שכל מי שיש לו בגד של ארבע כנפות צריך להתכסות בו תמיד כדי לזכור. ולא להתעטף בו רק בזמן התפילה בשעה שקורא את פרשת שמע ומזכיר את פרשת הציצית. ואדרבה, עיקר חשיבות וחיוב המצוה הוא דווקא שלא בשעת התפילה. ואולם הרמב"ם כתב (הל' ציצית פ"ג ה"א) וז"ל: "לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחויבת בציצית, כדי שיקיים מצוה זו. ובשעת התפילה צריך להיזהר ביותר; וגנאי גדול הוא לתלמיד חכמים שיתפלל והוא אינו עטוף בציצית", עכ"ל. ומבואר בדבריו להיפך, שדווקא בזמן התפילה יש יותר חיוב לקיים מצות ציצית ודווקא אז צריך להשתדל בה יותר. וצריך להבין את שורש מחלוקתם.

שתי אפשרויות ביישוב האיזכור הכפול בזכירת המצוות

ונראה שהראב"ע והרמב"ם נחלקו בביאור המקראות וממילא נחלקו בהבנת מהות המצוה. יש בפסוקים כפילות של עניין הזכירה. נאמר בתורה (במדבר טו, לט-מ): "והיה לכם לציצית וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם. [מ] למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם", ע"כ. וכתב על זה הראב"ע (שם, מ): "וטעם למען תזכרו – וכבר אמר וזכרתם את כל מצות ד', שאם תזכרו תהיו קדושים, ולא תתגאלו בתאות הלב המטנפת הרוח המשכלת", עכ"ל. ומבואר בדבריו שהפסוק השני בא לומר שעל ידי הזכירה נהיה גם קדושים, ויועיל לנו הדבר שלא נתגעל בתאוות הלב. אולם אפשר להבין שכדי שמצות ציצית אכן תשפיע על האדם ותעורר אותו לזכור את מצוות ה', הוא חייב להשתחרר מזנות הלב והעיניים. דכאשר הוא שבוי אחר לבו ועיניו, והוא מזנה אחריהם, הוא אינו מסוגל לקלוט את מה שהציצית מלמדת אותו ומזכירה לו את כיסא הכבוד ואת ציווי ה'. ולכן אומר הפסוק שאם אכן אתה רוצה לזכור את כל מצוות ה' ולעשות אותם, אתה חייב להימנע מזנות העיניים והלב, וזה יאפשר לך ויגרום לך שתוכל לזכור את מצוות ה'. ויוצא אפוא שלפי הפירוש הראשון אי ההליכה אחר זנות הלב היא תוצאה של זכירת המצוות. ולפי הפירוש השני אי ההליכה אחר זנות הלב היא הסיבה לכך שיתאפשר לראות את הציצית לזכור על ידה את המצוות ולהתקדש לה'.

הראשונים נחלקו בשתי אפשרויות אלו

ונראה אפוא שהראב"ע שנקט כאפשרות הראשונה וכן"ל, הבין לשיטתו שאם זו המטרה, אזי בעיקר יש חיוב להתעטף בציצית בלכתו בשוק. דכיון שעיקר המטרה היא שהציצית תזכיר את המצוות ותאפשר שלא לזנות אחר הלב, הרי שדווקא בשוק יש צורך יותר גדול בקיומה של מצות הציצית. לעומת זאת נראה שהרמב"ם נקט כאפשרות השנייה, ולפיה אי ההליכה אחר זנות הלב היא זו שמאפשרת להתבונן בציצית ולהתחזק בה בקבלת עול התורה והמצוות. ולפיכך הוא הבין שיש דווקא עדיפות להתעטף בהיותו בתפילה, דווקא בשעה הזאת שבה הוא לא מוטרד מהוויות העולם, יש לו אפשרות להתבונן ולראות דרך הציצית את עיקר חיובו במצוות ה'¹⁷.

בדברי האר"י מבואר שיש שתי כוונות שונות למצות ציצית

ובכתבי האר"י ז"ל (שער הכוונות, דרושי הציצית דרוש ז) איתא: "ודע כי האדם צריך להסתכל בציציות בכל שעה ורגע, כמו שאמר הכתוב (במדבר טו, לט): 'וראיתם אותן'. והוא תועלת גדול לנשמה, שלא יזדמן חטא לידו אם יזהר בכך, וגם ישיג תועלת גדול", ע"כ. ובהמשך הדברים שם מבואר שישנן שתי כוונות שונות למצות ציצית: האחת לזמן קריאת שמע ותפילה, והשנייה להסתכלות בציצית כל העת. ובמקום אחר (דרושי תפילת השחר, ריש דרוש ג; וכע"ז שם דרוש ו) נאמר שהטלית הקטן "נלבש על החלוק מתחת המלבושים, שלא כאותם הנוהגים ללבושו על המלבושים, שטעות הוא בידם, והטלית הגדול הוא כנגד חיצוניותם ולכן הוא נלבש על המלבושים". ומזה משמע לכאורה שדווקא הבגד נלבש מתחת המלבושים, אך החוטים נכון שיהיו גלויים, לראותם בכל שעה ורגע. ולכאורה שלא כדברי היחודה דעת (ח"ב סי' א) שנקט

17. ויעוין עוד בדברי ר' אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק לעובדי ה' (מהד' דנ', עמ' ערד): "אשר לזמן ק"ש והתפלה, הרי שהחכמים ז"ל הדגישו זאת מאוד ומסרו בשם משה רבנו עליו השלום, בשמו יתעלה, שתפלה ש"ץ בציצית היא המתקבלת. ולשונם בעניין זה כתובה וידועה. ואחד מחשובי חכמי המערב והוא ר' אברהם בן עזרא ז"ל אומר שלבישתה בזמני ההתעסקות בצרכים הגשמיים כגון בעת המקח וממכר וההליכה בין האנשים וכדומה ראויה ורצויה ביתר הדגשה, משום שבמצבים כגון אלה יש חשש מפני שכחת המצוות וזקוקים להזכרתן, והוא עניין ברור שאין צריך להאריך בו, וטעמא דמיסתבר הוא", עכ"ל. ובדבריו מבואר שעל ידי הציצית התפילה מתקבלת יותר ברצון. ומדבריו משמע שעיקר חשיבות התפילה בציצית היא לשליח ציבור, ויעוין בגמרא (ר"ה יז ע"ב): "שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה. אמר לו: כל זמן שישראל חוטאין, יעשו לפני כסדר הזה, ואני מוחל להם".

בדעת האר"י ז"ל שגם החוטים צריכים להיות מתחת המלבושים. ובדורות הקודמים נהגו רבים ללבוש שמלות ארוכות שכיסו את חוטי הטלית קטן, אך בדורנו אפשר בנקל ללבוש את הטלית קטן מתחת לבגדים כדברי האר"י ז"ל וגם להוציא את החוטי הציצית החוצה ולהסתכל בהם בכל שעה ורגע, וכך לקיים את דברי האר"י ז"ל בשלימות.